

Erfgoednummer: L18

Jonge heidebebassing met heiderelicten

Landschapstype: Jonge heidebebassing met heiderelicten

Feitelijke gegevens

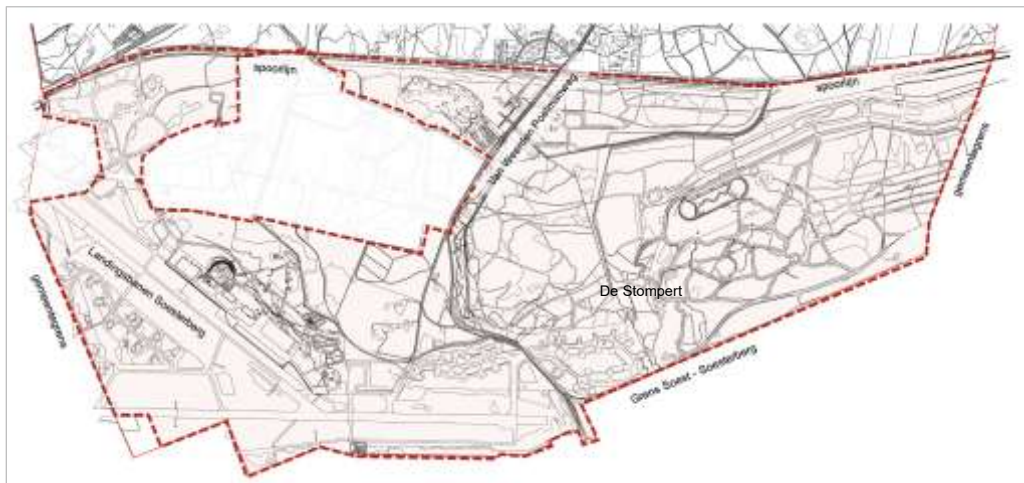
Adres: Verschillende gebieden in de gemeente, ten noorden van de spoorlijn, langs de Soesterbergsestraat en ten zuiden van de achtertuinen aan de Larixlaan.

Waardering: (Zeer) hoog

Datering: 19de eeuw – 20ste eeuw

Begrenzingskaart deelgebied 1 Jonge heidebebassing

Begrenzingskaart deelgebied 2 Jonge heidebebassing

Begrenzingskaart deelgebied 3 Jonge heidebebassing

Stedenbouwkundig-landschappelijke ontwikkeling

Ten zuiden van de Soester Eng en de meenten lagen de woeste gronden die in gemeenschappelijk gebruik waren. Tot aan de middeleeuwen waren er op de Utrechtse Heuvelrug veel van dit soort onontgonnen gebieden die voornamelijk bestonden uit loofbossen en heidegronden met zich steeds verplaatsende karrensporen. De heide werd geplagd en de schapen werden geweid op de heidegronden. Samen met grootschalige houtkap voor de bouw van huizen voor een groeiende bevolking, betekende dit dat de woeste gronden in de periode tussen 1000 en 1600 extreem werden uitgeput met kaalslag tot gevolg. Vanaf de 13de eeuw werden markgenootschappen opgericht om de gemene gronden beter te reguleren en de bossen te beschermen. Maar de beuken-eikenbossen veranderden in de navolgende eeuwen naar berkenbossen, om vervolgens door overbeweiding over te gaan in heidevelden. Begin 18de eeuw is de Utrechtse Heuvelrug zo goed als ontbost. Dit leidde uiteindelijk tot zandverstuivingen, die steeds meer van het gebied overnamen en de dorpen en akkers in het gebied bedreigden. Om het overstuiven van gebieden te stoppen, werd in de 19de eeuw gestart met het planten van dennen rondom de dorpskern van Soest en de zuidelijker gebieden. Het gebied blijft vrij open van karakter met heide en een kleine bosjes. In de 19de eeuw worden er al eiken strubben geplant (voornamelijk ter plaatse van De Stompert), waarvan enkele nog terug te vinden zijn

De gebieden van de jonge heidebebossing in 1880 (topotijdreis.nl). De Paltz vormt een groen oase tussen de heide. Verder is slechts sporadisch bosbeplanting waar te nemen. Het gebied bestaat voor het grootste gedeelte uit heide.

in het gebied. Verder werden onder andere dennen geplant. In het hart van het gebied werd in de eerste helft van de 19de eeuw de buitenplaats De Paltz aangelegd, die een lommerrijke oase tussen de heidevelden en de stuifduinen vormde. Ook de aanleg van de Wegh der Wegen (zie waardering in rapport Leon Sebregts, *Cultuurhistorische verkenning en waardestelling Stedenbouw en bouwkunst gemeente Soest*, Utrecht 2024) dwars door dit gebied betekende een verdere beplanting van de woeste gronden.

Topografische kaart 1925 (topotijdreis.nl). Naast De Paltz werd in 1883 in het gebied ook een pompstation aangelegd voor de Utrechtse Waterleiding (gele cirkel). Ter plaatse van de Stompert (oranje cirkel) neemt de bebossing van het gebied ook verder toe.

De bebossing, zowel gepland als door verwildering, gaat in de 20ste eeuw door. Op de naastliggende kaart uit 1960 is te zien dat het gehele gebied ten westen van de Van Weerden Poelmanweg inmiddels is bebost. De Stompert is in de oranje cirkel aangegeven. Ten westen van het beboste deel ligt het militaire vliegveld Soesterberg ter plaatse van het zachtgroene vlak in de kaart. (Topotijdreis.nl).

Diversiteit

De lange transformatie van het gebied van open heide en stuifzand naar een bijna volledig bebost gebied betekent dat er een grote diversiteit in het beeld van het gebied te vinden is. Rondom De Paltz liggen meer planmatige beplantingen, maar er zijn ook oudere delen niet-planmatig beplant met loofbossen en delen met meer grove dennen. Daarbij is er een grote diversiteit in jonge en oude bossen, mede door de natuurlijke bebossing door het dichtgroeien van heide. Hierin staan respectievelijk jongere beplanting en oudere bomen. In de 19de eeuw was daarbij sprake van openheid in het gebied. Er bestonden tussen de bossen door lange, diepe doorzichten. Deze zijn door de voorgaande bosontwikkeling langzaam zo goed als verdwenen. Dit hangt ook sterk samen met het gebruik van het gebied. Vanaf de prehistorie is het gebied gebruikt voor bewoning. Dat resulteert, volgens de cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht, tot de aanwezigheid van prehistorische nederzettingsresten in het gebied. Maar ook het recentere gebruik heeft sporen nagelaten: zoals de sporen van het militair gebruik. De functie van buitenplaats en militair terrein hebben ervoor gezorgd dat de bebouwingsdichtheid laag is gebleven in het gebied. Alleen ter plaatse van Soestduinen en ten noorden van de Lange Duinen komt de bebouwing het gebied binnen. Ooit liep het gebied van de jonge heidebebossing tot aan de Eng van Soest. Tegenwoordig is dit de wijk Soest-Zuid (Ruimtelijke karakteristieken beschreven in: Leon Sebregts, Cultuurhistorische verkenning en waardestelling Stedenbouw en bouwkunst gemeente Soest, Utrecht 2024). In het gebied liggen enkele solitaire bebouwingsenclaves zoals het zwembad aan de Van weerden Poelmanweg en het ziekenhuis Zonnegloren. De bossen buiten de militaire gebieden hebben daardoor een recreatieve functie voor buurtbewoners en mensen van buiten Soest kunnen krijgen, die een scala aan wandel- en fietspaden tot gevolg heeft die kronkelend door het gebied heen lopen.

In 1985 is al goed te zien dat de bosontwikkeling in het gebied sinds de jaren 60 gewoon is doorgegaan. Het heeft de open heide en zandverstuivingen goeddeels teruggedrongen. Alleen de militaire gebieden, zoals Soesterberg en De Vlasakkers bevatten nog grote heidevelden dan wel open gebied. (topotijdreis.nl).

In de afgelopen decennia hebben er binnen het gebied juist ontwikkelingen plaatsgevonden die ervoor zorgen dat de hoeveelheid bebouwing in het gebied is afgenomen. Zo is vliegveld Soesterberg opgeheven en is veel van de oude militaire bebouwing gesloopt. In het deelgebied 3 van de Jonge heidebebossing ligt kamp Soesterberg. In dit militaire gebied, dat nog steeds in gebruik is, liggen tussen de bebouwing nog restanten van de heidebebossing.

Linksboven – Jonge aanwas van loofbomen, een enkele grove den en een rijkelijke onderbegroeiing leiden in het voorjaar tot een gevarieerd bosbeeld.

Rechtsboven – op diverse plekken in het gebied is de bodem voorzien van gras en staan de opvallende stammen van de zilverberk naast de grove dennen.

Onder – In De Stompert komt het Eiken strubbenbos voor (bron: Google maps, Fotograaf: Virgil van Dijk – Van Beek Calcoen).

Prehistorisch grafheuvellandschap

In de uitgestrekte bosgebieden van de Utrechtse Heuvelrug liggen veel prehistorische grafheuvels. Het zijn de laatste rustplaatsen van overleden personen uit een ver verleden. De meeste grafheuvels zijn ongeveer 4000 jaar oud en vinden hun oorsprong in de Bronstijd. In deze tijd werden de doden begraven waarna over het lichaam een lage heuvel werd opgeworpen. Om de heuvel werd een palenkring gezet als markering van het graf. De palen staan er al lang niet meer, maar de lage heuveltjes zijn nog te herkennen in het landschap. De meest bekende grafheuvel van Soest ligt echter niet in de bossen, maar bovenop de Eng: het Engenbergje. Verder komen de grafheuvels vooral voor in de Stompert, de Paltz en het Soesterhoogt / Burgemeestersbos.

Sinds 2023 weten we dat in Soest mogelijk nog tientallen onontdekte grafheuvels liggen. Ze zijn ontdekt tijdens het onderzoeksproject Erfgoed Gezocht, waarbij vrijwilligers zeer gedetailleerde hoogtekaarten bestudeerden. Met het blote oog zijn de (resten van) de heuveltjes echter nauwelijks te herkennen.

Het militaire landschap

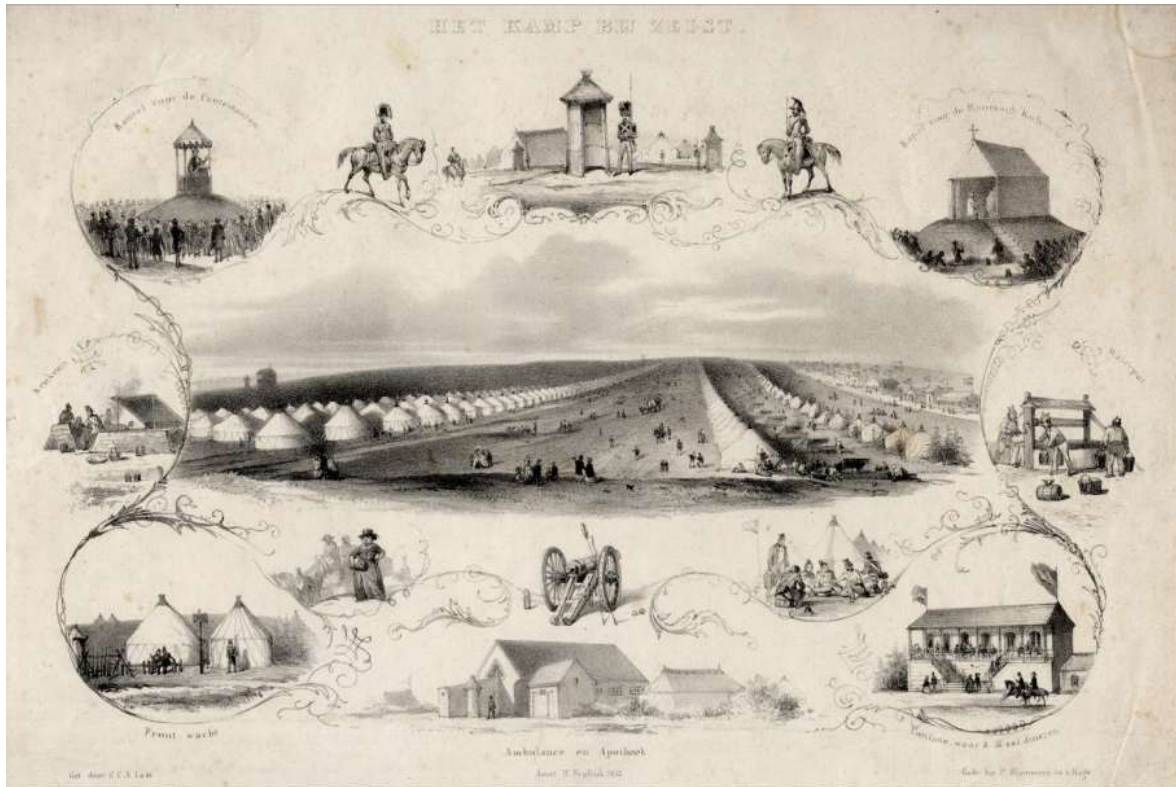
Een belangrijke ontwikkeling in het gebied is de komst van het vliegveld en de militaire kampen. Het heidelandschap ter hoogte van het huidige Soesterberg was zeer geschikt als terrein voor militaire doeleinden. Al in de 17^e en 18^e eeuw werden hier al militairen gelegerd om te vechten tegen de Spanjaarden, Fransen en Pruisen. Vanaf de 19^e eeuw ontwikkelt het gebied zich blijvend tot militair terrein. In het gebied zijn veel structuren, panden en objecten aanwezig uit de verschillende tijdslagen van de militaire geschiedenis. De grootste gebieden worden hieronder op hoofdlijnen beschreven.

Kampveld van Zeist

Begrenzing Kamp van Zeist

Langs de Amersfoortseweg werd vanaf 1813 het Kampveld van Zeist aangelegd. Het 4 km lange kamp werd niet evenwijdig aan de Amersfoortse weg aangelegd, maar aan de oostelijke gemeentegrens. In het kamp bevonden zich de tenten van het voetvolk met de waterputten, de veldkeukens, de latrines en de tenten van de hogere officieren. Aan de westzijde van de tenten lag een weg (Heirbaan of Kampweg). Er waren maar enkele vaste gebouwen, zoals de officierskantines. Op het terrein stond ook een katholieke veldkapel op een heuveltje.

Afbeelding van Kamp bij Zeist uit 1853 waarop de lineaire structuur en systematische inrichting van het terrein duidelijk wordt. Rechtsboven de veldkapel en linksonder een voorbeeld van een frontwacht (Utrechts Archief 2023, catalogusnr. 206403).

Meerdere waterputten uit de 19e eeuw van Kamp van Zeist zijn onder het maaiveld nog aanwezig. In het verre en nabije verleden stuitte men bij grondwerkzaamheden op deze gemetselde waterputten, zonder de historische achtergrond er van te kennen.

In eerste instantie werd alleen tijdens de zomermaanden korte tijd geoefend en dat gebeurde zeer onregelmatig (1818, 1822 en 1828). Door de afscheiding van België in 1830 werd het kamp lange tijd niet gebruikt. In de periode 1849-1890 veranderde dat en kreeg het kamp een permanent karakter. In 1861 werd het kamp definitief afgebakend met hardstenen palen waarvan er nog 3 bewaard zijn gebleven. Dit zijn de enige bovengrondse tastbare resten van het Kampveld van Zeist.

Vanaf 1870 werden steeds meer vaste loodsen en barakken neergezet. Toch bleef men tot ver in de 20ste eeuw tijdens de oefeningen gebruik maken van tenten. Rond 1891 was het nog in gebruik als kamp.

Het Ouwe Kamp/ Geniekamp

Begrenzing van kamp Soesterberg/ Geniekamp/ Hoogte 50 en het Oude Kamp (westzijde en oostzijde).

Ook het Ouwe Kamp/Geniekamp Soesterberg, uit 1879-1881, verdient ook vermelding. Dit was het oefengebied van de genie. Tijdens WOII werd daar een Duits voertuigenpark aangelegd, na de oorlog hergebruikt als voertuigenpark van de Koninklijke Landmacht. Hiervan zijn in het bos nog wallen met bastions en loopgraven aanwezig.

De Stompert

Begrenzing De Stompert

De Stompert werd in 1949 in gebruik genomen als militair oefenterrein, waaraan het een deel van zijn inrichting en wellicht ook wel zijn bebossing dankt. In 1992 is het oefenterrein verkleind en kwam De Stompert buiten de militaire rasters te liggen. Net buiten dit voormalig militaire gedeelte, maar binnen het landschap van de jonge heidebebossingen, bevindt zich het pompstation dat in 1883 ten behoeve van een waterleiding naar Utrecht werd gebouwd (bron: Raap 2014, p.25).

In de afgelopen jaren, sinds 1960, is het gebied nog verder bebost. Slechts een beperkt deel bestaat tegenwoordig nog uit open gebied en heidevelden. Deze liggen voornamelijk ter plaatse van het

vliegveld Soesterberg en het militaire oefenterrein De Vlasakkers. Op die plekken zijn de functies sterk verweven met de uiterlijke kenmerken van het gebied.

De Vlasakkers

Begrenzing De Vlasakkers

Het gebied kent veel reliëf, omdat het ontstaan is in de ijstijd door gletsers die de bodem opstuwden. De Vlasakkers is sinds 1872 militair oefenterrein. In WOII gebruikt voor gecamoufleerde vliegtuigopstelplaatsen. In de Koude Oorlog ingericht als opleidingsterrein voor tanks.

Vliegbasis Soesterberg

Begrenzing vliegveld en vliegbasis Soesterberg

Soesterberg is de bakermat van de Nederlandse militaire luchtvaart. Het dankt haar bestaan grotendeels aan de komst van het vliegveld in 1910. Hier vestigde zich in 1913 de luchtvaartafdeling van het Nederlandse leger. Na de inname van het vliegveld door de Duitsers in 1940, werd het eenvoudige vliegveld in no-time gemoderniseerd tot een geavanceerde Duitse Fliegerhorst. Hieronder viel het verharding van de start- en landingsbanen, het aanleggen van een derde baan en het bouwen van vele vliegtuigopstelplaatsen, bunkers en afweergeschut. In de bossen rondom de basis verschenen drie Waldagers. Dit waren barakkenkampen voor de circa 4000 Duitse

manschappen die in Soesterberg gestationeerd waren. Van de twee Waldlagers op Soester bodem, de derde ligt in Huis ter Heide, zijn nog vele restanten in de bodem aanwezig. Noemenswaardige objecten uit deze tijd zijn ook de Gefechtskommandobunker (met nog een gedeelte traject van de befaamde ondergrondse tunnel) net naast het museumgebouw en de nabij gelegen duitse telefoonbunker (A. Museumcluster).

Na het vertrek van de Duitse bezetter lag de vliegbasis volledig in puin.

Tijdens de wederopbouw na de oorlog werden zeven grote hangars gebouwd op een strook tussen de overgebleven oude gebouwen en de noordwest-zuidoost gerichte landingsbaan. Geen enkele van die hangars zijn overgebleven. Nadat Soesterberg als NAVO basis werd aangewezen kwam er op 1 november 1954 de eerste Amerikaanse eenheid aan. Hiermee was Soesterberg de enige Nederlandse vliegbasis waar tijdens de Koude Oorlog een Amerikaanse eenheid was gestationeerd en een volledig eigen complex voor een buitenlands squadron werd ingericht. Soesterberg is hiermee niet alleen van belang voor de Nederlandse militaire luchtvaartgeschiedenis, maar ook voor de ontwikkeling en de wereldwijde NAVO-samenwerking tijdens de Koude Oorlog.

Na de oorlog, misschien wel de meest herkenbare en waardevolle periode voor de vliegbasis, is de vliegbasis verder bebouwd. Enkele highlights hiervan zijn het Munitiepark met munitiebunkers, het Shelterpark met vliegtuigshelters de Amerikaanse squadronbunker en Amerikaanse personeelsschuilplaats, de Local-Controlbunker naast de startbaan, de kerosineheuvel, de grote (later verlengde) start- en landingsbaan en de vele kleine wachtposten. Ook uit de Amerikaanse periode zijn nog relictten (in de bodem) aanwezig.

Ruimtelijke Karakteristieken

- Bijna volledig bebost gebied met een diverse uitstraling, variërend van oude eikenstrubben uit de 19de eeuw (o.a. in de Stompert), aanplant uit de 20ste eeuw met overwegend grove den en jonge uitgezaaide bomen (berk, eik, etc.). Overal is onderbegroeiing aanwezig.
- Kronkelende paden ten behoeve van de recreatie.
- Het grafheuvellandschap
- Open heide ter plaatse van De Vlasakkers.
- Openheid ter plaatse van voormalig vliegbasis Soesterberg.
- Lage bebouwingsdichtheid.
- Solitaire bebouwingenclaves.
- Overblijfselen van het militaire landschap, zoals onder andere Kampveld van Zeist, het Ouwe Kamp/ Geniekamp, Kamp Soesterberg, De Vlasakkers, De Stompert en de Vliegekamp-basis Soesterberg (in zijn geheel met structuren, panden en objecten uit de diverse tijdlagen).
- Diverse relictten uit verschillende tijdperioden in het gebied, zoals watermetersputten langs het fietspad naar Den Dolder, een vleermuiselder als restant van het voormalige ziekenhuis Zonnegloren, bunkers in het Burgemeestersbos en onder het pad Paltzerbaan.

Waardering

Het gebied heeft een hoge historisch-geografische en cultuurhistorische waarde als herinnering aan de ontwikkeling en het gebruik van het gebied door de eeuwen heen. Met name de eiken strubbenbossen in De Stompert hebben een hoge cultuurhistorische waarde als vroege aanplant van het gebied en de herkenbaarheid van de strubben als historisch gebruiksbos. De latere bossen laten het veranderende beeld zien van de bebossing met een beperktere gebruiksfunctie en de afnemende noodzaak tot bebossing. De variatie van aangeplant bos versus spontaan gegroeid bos geeft een diversiteit, die een hoge natuurwaarde aan het gebied toevoegt. De verschillende functies van het gebied hebben bijgedragen aan het huidige beeld dat is ontstaan, waarbij met name de militaire gebieden een eigen, meer open karakter binnen het geheel hebben behouden. De omvang van het gebied in zijn geheel zorgt ervoor dat de zeldzaamheid ervan minder groot is. Echter de hoge mate van gaafheid, het aaneengesloten karakter van de diverse deelgebieden en de lage bebouwingsdichtheid, waarbij de wel aanwezige bebouwing als solitaire enclaves in het gebied ligt, dragen bij aan de cultuurhistorische betekenis van het gebied.

Het militaire landschap met de verschillende kampen, structuren, panden en objecten hebben hoge tot zeer hoge cultuurhistorische waarden voor de gemeente en Soesterberg in het bijzonder.

De vliegbasis heeft in zijn geheel zeer hoge cultuurhistorische waarde als eerste militaire vliegbasis van Nederland vanwege de cultuurhistorische waarden en zelfzaamheidswaarde op nationaal niveau. Nog overgebleven panden, objecten en structuren op de vliegbasis hebben bijna allemaal hoge waarden. In het gebied bevinden zich ook nog veel relicten uit WOII, zoals Waldlagers en bunkers. Deze relicten hebben hoge cultuurhistorische waarden. Op de Cultuurhistorische waardenkaart Soest 2024 zijn de structuren, panden en objecten weergegeven uit de militaire geschiedenis. In veel gevallen is een waardering aanwezig. Van een aantal structuren en/ of objecten is geen waardering.

Bronnen

- Meijel, drs. L.M.P. van, ir. L.J. Keunen & ir. E.M. Bet, Tussen Eem en Heuvelrug. Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Soest, Weesp (Raap Rapport 2758), 2014.
- Raap, Tussen Eem en Heuvelrug; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Soest, deel 1 en 2, Weesp 2014.
- Sebregts, L. Cultuurhistorische verkenning en waardstelling stedenbouw en bouwkunst gemeente Soest, 2023/2024.
- BBA, Vliegbasis Soesterberg, Dolderseweg 34, Huis ter Heide, Cultuurhistorische inventarisatie met waardstelling, 2007.
- IVN Amersfoort.nl, zoekterm de Stompert.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Topotijdreis.nl.
- Wikipedia.nl.

Annotatie op Rapport BBA (2007), Herijking 2024

De vliegbasis en de militaire objecten en structuren binnen het gebied van den vliegbasis zijn beschreven en gewaardeerd in het rapport "Vliegbasis Soesterberg Dolderseweg 34, Huis ter Heide. Cultuurhistorische inventarisatie met waardstelling, 2007" van Bureau voor bouwhistorie en architectuurgeschiedenis v.o.f. (hierna: het BBA-rapport).

Echter, omdat het terrein in 2007 nog in gebruik was door defensie kon niet het hele terrein bezocht, beschreven en gewaardeerd worden. Stichting Menno van Coehoorn heeft recent het militaire erfgoed van de Koude Oorlog geïnventariseerd. Stichting Legerplaats Soesterberg 1939-1945 heeft in samenwerking met de gemeentelijke archeoloog de objecten en structuren van WOII in kaart gebracht. Deze kaarten zijn opgenomen in de Cultuurhistorische Waardenkaart Soest 2024.

Alle informatie is samengevoegd en daardoor is nu voor een groot deel inzichtelijk welk militair erfgoed in het gebied aanwezig is. Toch zal de kaart niet volledig zijn. Er zullen objecten niet op de kaart staan, omdat deze of te klein zijn om op te nemen of ze zijn over het hoofd gezien. Zo is bekend dat in het gebied Middle East een kompasafstellingsschijf aanwezig is onder het maaiveld. Net te noorden van bluswaterkelder nummer 143 bevindt zich een bodemplaats van de Duitse hangaar (nu parkeerplek/recreatieplek). In het gebied Far East zijn nog 2 Duitse complete hangaar-muren boven het maaiveld. Deze zijn (nog) niet op kaart aangegeven.

Een groot aantal van de nog aanwezige structuren, panden en objecten is gewaardeerd in het BBA-rapport. In de Cultuurhistorische Waardenkaart Soest 2024 is de waarderingskaart van het BBA-rapport opgenomen. Een aantal structuren, panden en objecten is nog niet gewaardeerd. Bij plannen voor sloop of ontwikkelplannen moeten deze objecten en/of structuren onderzocht en gewaardeerd worden om vervolgens rekening te houden met de waarden bij planvorming.

Resultaat onderzoek niet meer aanwezige objecten op de vliegbasis 2024

Tijdens het onderzoek voor de cultuurhistorische waardenkaart heeft de onderzoeker in beeld gebracht welke panden en objecten niet meer aanwezig zijn in het gebied. Dit is op de onderstaande afbeeldingen uit het BBA-rapport aangegeven met rode kruizen. Stichting Menno van Coehoorn en Stichting Legerplaats Soesterberg 1939-1945 hebben aangegeven dat dit niet helemaal correct is. Het geeft wel een beeld van de hoeveelheid gesloopte panden en objecten in de periode tussen 2007 en 2024.

A. Museumcluster en Herdenkingsplaats

B. + C. Camp Nieuw Amsterdam en CNA corridor

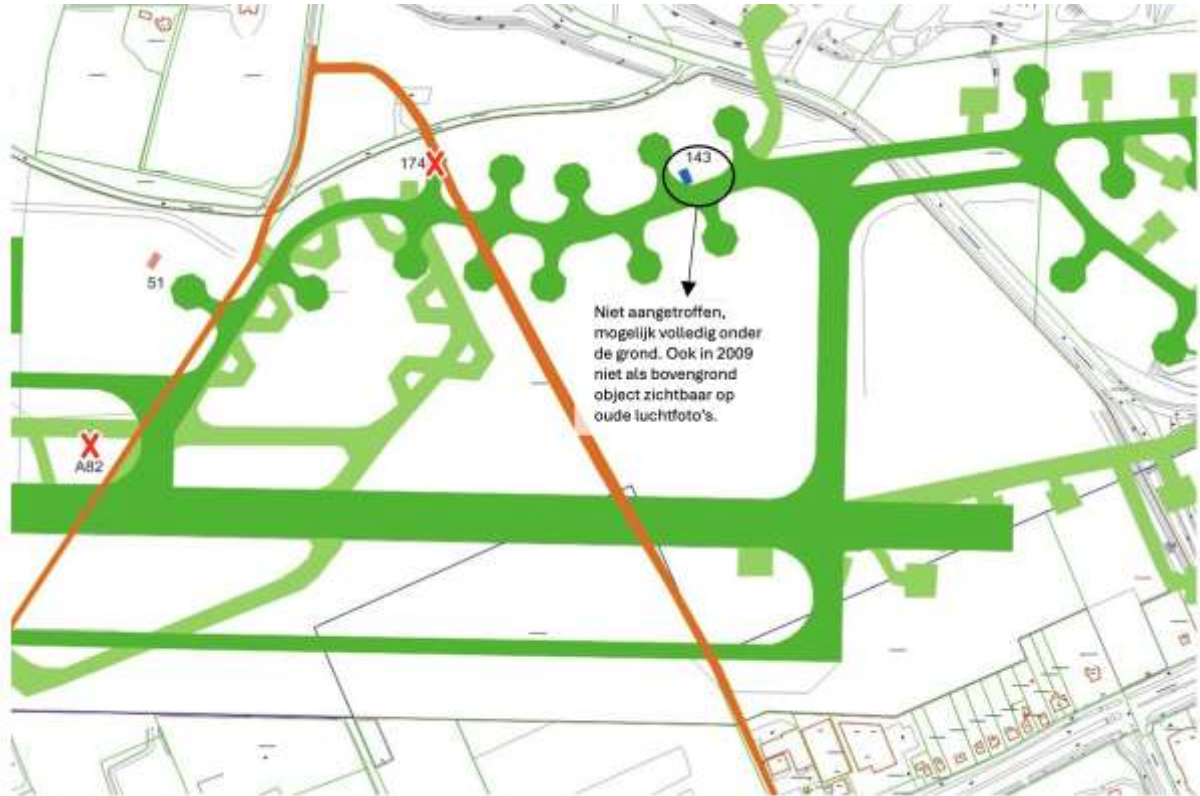

In dit gebied (noordoosten van dit kaartje) moet een ingegraven Staghound MK III tank met koepel aanwezig zijn, evenals een Hush house. Beide zijn niet gevonden.

D. Verkeerstoren en CNA- rand

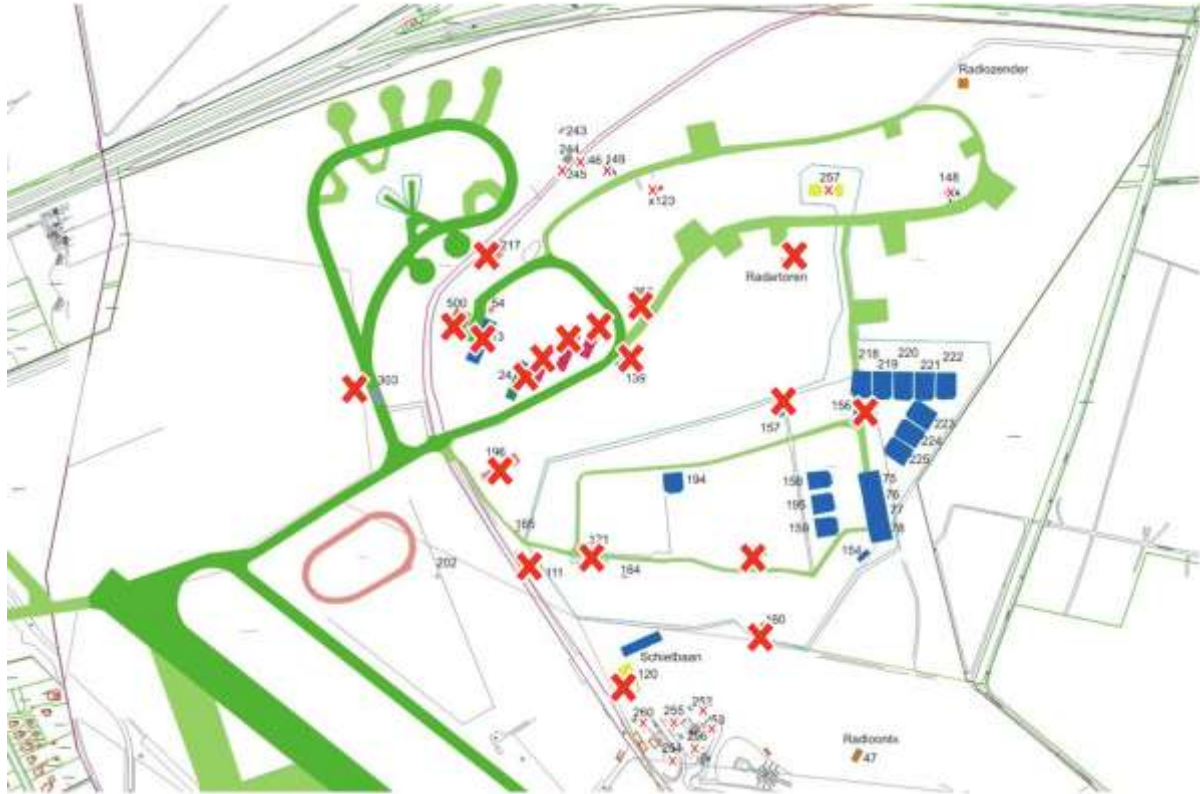
E. Middle East

F. Shelters noord

G. Noord

H. Far East

De op deze kaart geregistreeerde gebouwen (bluswaterkelders) zijn niet aangetroffen. Ook is niet bekend waar de fundatie van een luchtwachtoren precies ligt.

Legenda met waardering bij de deelkaarten A t/m H

-	***	absoluut te behouden	(hemels)blauw
-	**	wenselijk om te behouden	(herfst)groen
-	*	van enige aanvullende waarde	geel
-	?	geen waardering	(rood)bruin
-	-	nog te waarderen	gebleekt groen (grijs)
-	o	niet relevant	roze
-	x	gesloopt	rood